

УДК 821.161.2-3.09

ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНА ПАРАДИГМА РОМАНІВ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ

О. А. Іщенко

Аспірант кафедри української мови і літератури

ORCID ID 0000-0001-9274-8566

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

вул. Роменська, 87, Суми, 40002, Україна

HeleneIshchenko@ua.fm

У запропонованій статті проаналізовано особливості художнього відтворення категорії інтертекстуальності в романах «Вічник. Сповідь на перевалі духу», «Світован. Штудії під небесним шатром», «Горянин. Води Господніх русел», «Криничар. Діярюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії», «Мафтей. Книга, написана сухим пером» сучасного українського письменника М. Дочинця. Визначені основні інтертекстуальні елементи (паратекстуальність, власне інтертекстуальність, метатекстуальність) та форми їх реалізації (заголовки, підзаголовки, присвяти, епіграфи, передмови, внутрішні заголовки, післятекстові примітки, епілоги, післямови, позначення дати й місця написання твору, коментарі, додатки, цитати, алюзії, ремінісценції, парафрази тощо) у творах прозаїка. З'ясовано, що М. Дочинець у своїх романах найчастіше використовує теологічні (Біблія, релігійні тексти), міфологічні (давньогрецька міфологія), літературні (твори української та зарубіжної літератури), фольклорні джерела (пісні, прислів'я, приказки, замовляння), апелює до праць відомих учених, філософів та мислителів минулого (Г. Сковорода, Піфагор, Сократ та ін.), завдяки чому виникає міжкультурний та міжєпохальний діалог.

У дослідженні визначено вплив інтертекстуальних елементів та форм їх реалізації на тематологічний, сюжетний, образний рівні романів письменника. Численні приклади міжтекстової взаємодії з романів «Вічник. Сповідь на перевалі духу», «Світован. Штудії під небесним шатром», «Горянин. Води Господніх русел», «Криничар. Діярюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії», «Мафтей. Книга, написана сухим пером» засвідчують, що інтертекстуальність – невід'ємна складова ідіостилю М. Дочинця.

Ключові слова: проблематика, роман, інтертекстуальність, паратекстуальність, метатекстуальність, форми інтертекстуальності.

Вступ. Теоретичне обґрунтування проблеми інтертекстуальності актуалізувалося у другій половині ХХ століття у працях Р. Барта, І. Гальперіна, Ж. Деріди, У. Еко, Ж. Женетта, І. Ільїна, Ю. Крістєвої, Ж. Лакана, Ю. Лотмана, М. Ріффатера, М. Фуко та ін. і залишається перспективним напрямком дослідження в умовах літературного поліфонізму початку ХХІ століття.

Витоки теорії міжтекстових взаємодій простежуються в ідеях М. Бахтіна (діалогічна концепція), Ю. Тинянова (вивчення пародії як фундаментального принципу оновлення художніх систем) та Ф. де Сосюра (теорія анаграм), що, переважно, була розглянута у лінгвістичному ключі [див.: 21, с. 32]. У літературознавчому дискурсі термін «інтертекстуальність» запровадила Ю. Крістєва

(розвідка «Бахтін, слово, діалог і роман», 1967 р.), під яким розуміла загальний закон «продуктивності тексту, який діє у будь-якому тексті, будь-якому слові» [10], «текстуальну інтеракцію, яка відбувається всередині окремого тексту. Для пізнавального суб'єкта <...> це поняття, яке буде ознакою того способу, яким текст прочитує історію і вписується в неї» [16, с. 443] та перебуває у стані постійної актуалізації, трансформації, переосмислення тощо.

Погляди Ю. Крістєвої на сутність проблеми інтертекстуальності вплинули на наукові пошуки відомих французьких дослідників Ж. Женетта, Л. Женні, М. Ріффатера та ін. Зокрема, Р. Барт розширив визначення поняття, наголосивши, що «кожен текст є інтертекстом; інші тексти присутні в ньому на різних рівнях у більш чи менш впізнаваних формах: тексти культури минулого і тексти сучасної культури. Кожен текст – це нова тканина, зіткана зі старих цитат» [1, с. 418]. Декодування елементів інтертекстуальності в художньому тексті відбувається відповідно до інтелектуального рівня певного читача, його духовно-ціннісних орієнтирів, морально-етичних принципів тощо. Суголосність світовідчуття адресата й адресанта, за У. Еко, не є необхідною умовою для правильної розуміння тексту, їх індивідуальні нахили «спрацьовують як “кодоперемикачі”» [9, с. 11], виникає множинність інтерпретацій, завдяки чому будь-який художній твір перетворюється на метатекстове утворення.

В українському літературознавстві до вивчення проблеми міжтекстових взаємодій долучилися В. Агеєва, Л. Білоус, М. Ігнатенко, М. Ізбенко, Н. Корабльова, С. Павличко, В. Просалова, П. Рихла, Л. Сокол, М. Шаповал та ін. [20, с. 137]. Г. Лукаш зазначає, що на сьогодні існує два підходи до розуміння проблеми інтертекстуальності: 1) широке – пошук у творі запозичень із інших текстів; 2) вужче – взаємодія різних видів внутрішньотекстових дискурсів (оповідача про дискурс персонажів; дискурс одного персонажа про іншого та ін.) [див.: 2; 11, с. 161; 14]. Дослідниця, посилаючись на праці П. Іванишина, зауважує про «відповідну трансформацію теорії міжтекстових взаємодій» у розвідках українських дослідників Т. Белімової, Т. Кулініч, О. Левченко, С. Негодяєвої, Т. Николук, С. Олійник, Т. Пашняк, Л. Статкевич, К. Усачової, М. Шаповал та ін. [13, с. 200].

Незважаючи на наявність численних студій, присвячених вивченню художнього відтворення інтертекстуальних особливостей в українському літературному дискурсі (Л. Білоус, Г. Лукаш, С. Киричук, Г. Колодкевич, С. Ленська, Н. Сизоненко та ін.), існують певні прогалини в дослідженні міжтекстових взаємодій у творчості сучасних письменників. Зокрема, на особливу увагу заслуговує проза М. Дочинця – одного з найяскравіших представників вітчизняного літературного процесу початку ХХІ століття. На сьогодні інтертекстуальні елементи у романах М. Дочинця не були предметом літературознавчого дослідження. Спроба загального огляду інтертекстуального «простору» романів письменника належить Л. Скорині; дослідниця виділяє «асоціативні перегуки» творів закарпатського автора з відомими текстами української та зарубіжної літератури, проте не вдається до системного аналізу їх інтертекстуальних елементів [15].

Мета статті – дослідити інтертекстуальну специфіку романів «Вічник. Сповідь на перевалі духу», «Світован. Штудії під небесним шатром», «Криничар. Діаріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії», «Горянин. Води Господніх русел», «Мафтей. Книга, написана сухим пером» М. Дочинця.

Завдання статті: 1) проаналізувати інтертекстуальні елементи та форми їх реалізації у творах М. Дочинця; 2) визначити вплив запозичень на тематологічний, сюжетний, образний рівні романів письменника.

Методи дослідження. Герменевтичний метод допоміг в інтерпретації найпоказовіших прикладів міжтекстової взаємодії; компаративний підхід використано для виявлення впливу претекстів (творів української та зарубіжної літератури) на різні рівні романів М. Дочинця; засади рецептивної естетики сприяли декодуванню наявних елементів інтертекстуальності у прозі письменника.

Наукова новизна – вперше здійснена спроба системного аналізу інтертекстуальної площини романів М. Дочинця.

Об'єкт дослідження – романи «Вічник. Сповідь на перевалі духу», «Світован. Штудії під небесним шатром», «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії», «Горянин. Води Господніх русел», «Мафтей. Книга, написана сухим пером» М. Дочинця.

Предмет дослідження – елементи інтертекстуальності та форми їх реалізації в романах М. Дочинця.

Результати дослідження та їх обґрунтування. Проза М. Дочинця, письменника-ерудита, добре обізнаного з працями філософів, істориків, психологів, шанувальника багатьох відомих авторів української та зарубіжної літератури, цінителя мистецтва, перспективна для вивчення в інтертекстуальному ключі. В одному з інтерв'ю автор зауважує, що, передусім, уважає себе читачем, а вже потім письменником: «Шукаю і чужих книжках Світло й Знання, й естетичне задоволення. Цим же наснажую й свої» [7, с. 68; с. 98]. Аналізуючи інтертекстуальну специфіку «Вічник. Сповідь на перевалі духу», «Світован. Штудії під небесним шатром», «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії», «Горянин. Води Господніх русел», «Мафтей. Книга, написана сухим пером» М. Дочинця, варто звернутися до класифікації інтертекстуальних елементів Ж. Женетта, який виокремлює: 1) власне інтертекстуальність – наявність у тексті інших текстів (цитати, алюзії, плагіат тощо); 2) паратекстуальність (співвіднесеність тексту з заголовком); 3) метатекстуальність (апеляція до власного передтексту); 4) гіпертекстуальність (пародіювання одного тексту іншим); 5) архітекстуальність (спорідненість текстів на рівні жанрового коду) [див.: 23, с. 1–5]. Вартою уваги вважаємо спробу класифікації форм інтертекстуальності Л. Статкевич, яка зауважує про атрибутовану цитату (посилання на передтекст), неатрибутовану та немарковану цитату (відсутнє графічне позначення та посилання), алюзію (натяк на загальновідому інформацію), ремінісценцію (відтворення художньої атмосфери певного часу), міфему (згадування імен, реалій та фактів міфологічного походження), міфологему (присутність загальновідомого міфологічного сюжету чи мотиву), парафрази (переказування «чужого тексту», його адаптація), «вкраплення іншого стилю» (використання особливостей іншого стилю) [18, с. 285–288]. Вкраплення «чужого слова» (М. Бахтін) в романах письменника здійснюються на рівні власне інтертекстуальності, паратекстуальності та метатекстуальності.

Досліджуючи інтертекстуальну площину творчого доробку М. Дочинця, першочергово звертаємося до аналізу паратекстуальних особливостей, які потрапляють як «відношення тексту до його найближчого навколотекстового середовища», до якого належать: ім'я (псевдонім) автора, заголовок, підзаголовок, присвята, епіграф до всього твору, передмова (передтекстовий комплекс); епіграфи до частин, книг, розділів; примітки; внутрішні заголовки (поміжтекстовий комплекс); післятекстові примітки, епілог, післямова, позначення дати й місця написання твору, коментарі, додатки, зміст (післятекстовий комплекс) [див.: 17; 19, с. 7].

У назвах романів М. Дочинця використано однослівні заголовки-головні персонажі (оскільки розповідається про життєвий шлях і процес духовного самовдосконалення непересічних особистостей), які доповнюються розлогими підзаголовками, що уточнюють, доповнюють, конкретизують заголовок, вказують на обраний тип оповіді (сповідь, штудії, діяріюш) та жанр (роман-сповідь, роман-ідея, роман-парабола тощо). Ім'я автора, зазначене поряд із заголовком тексту «виконує текстотворчу функцію, проводить паралель зі світоглядом самого автора» [12], налаштовуючи компетентного реципієнта на філософічність викладу матеріалу, яка властива творчості закарпатського письменника. Присвяти слугують джерелом додаткових біографічних відомостей про автора й особу, до якої він звертається, сприяють правильному визначенню проблематики творів, виконують «прогностичну функцію» [12]. Скажімо, романи «Світован. Штудії під небесним шатром», «Криничар. Діяріюш найбагатшого

чоловіка Мукачівської домінії» та «Горянин. Води Господніх русел» адресовані членам родини М. Дочинця, що підкреслює провідну ідею творів – значення Роду й родової пам'яті для кожної людини.

Важливим елементом паратексту в романах М. Дочинця вважаємо епіграфи з посиланнями на першоджерело, які допомагають у декодуванні заголовків і підзаголовків, сприяють правильному трактуванню ідейно-змістового, проблемно-тематичного, образного рівнів текстів, створюють відповідний емоційний настрій (наприклад: «Світ ловив мене, але не спіймав» [3, с. 3]; «У тіні людини, що йде під сонцем, більше / таємниці, ніж у всіх релігіях» [4, с. 5]; «Я – крихітний олівчик у руці Господа, який пише лист / любові цьому світові» [5, с. 3]; «Зібрав до купи кінці ниток, що звисали з / його існування, непотрібні відділив та / відрізав, а зберіг тільки головні, необхідні, / і має право сказати, що тепер у нього / залишився на долоні крихітний клубок, що / проведе його далі» [6, с. 3]). Письменник до кожного роману добирає декілька епіграфів (два чи три), які розкриваються протягом твору і є влучними цитатами з: 1) Біблії (Старий і Новий заповіт); 2) праць близьких за світоглядними позиціями філософів (Сократ, Г. Сковорода та ін.); 3) творів відомих письменників (Г. Гессе, Карл Сандбер та ін.); 4) виступів відомих мистецьких, релігійних діячів (Джорджо де Кіріко, Мати Тереза, Халіл Жибран та ін.); 5) приказки; 6) фрагменти, авторство яких не встановлено («прочитане в давній книзі», «напис, вибитий у древньому храмі май») тощо.

Окрім епіграфів до всього тексту, що наявні в усіх романах М. Дочинця, в «Мафтей. Книзі, написаній сухим пером» дібрані додаткові заголовки й епіграфи до кожного розділу-«затину» (поміжтекстовий комплекс паратексту). У цьому творі першоджерела цитування дібрані за іншим принципом. Це вислови героїв роману (Ружена, чернець-самітник Аввакум), приповідки членів родини М. Дочинця (батька, матері, діда Данила), тексти фольклорного походження (уривки співанок, «нашепти примовниць», замовки, казанки), вислови знайомих авторові людей (не зазначених у тексті роману) тощо. Зміст епіграфів розкривається у розділах і допомагає в інтерпретації поведінки протагоніста, усвідомленні багатства його внутрішнього світу, «натякає» на глибину душевних переживань, повідомляє про певні події з минулого життя, поєднує їх із сучасними для нього реаліями (наприклад: «Не важить, скільки днів у твоєму житті. / Важить, скільки життя в твоїх днях» [6, с. 68]; «Чомусь мені чудно, чомусь мені дивно. / Моєї милої третій день не видно» [6, с. 227]; «Любов моя прибуває і по смерті» [6, с. 325]).

У романах М. Дочинця пролог та епілог (елементи передтекстового та післятекстового комплексу) створюють обрамлення творів, виконуючи традиційну змістотворчу функцію. Передмови подають відомості про головного героя («Горянин. Води Господніх русел»), умови й обставини, в яких відбувається дія («Світован. Штудії під небесним шатром»), про виникнення задуму твору («Криничар. Діаріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії»), аргументацію написання («Вічник. Сповідь на перевалі духу») та створюють відповідне тло для розгортання оповіді. Так, пролог роману «Мафтей. Книга, написана сухим пером» має назву «Вісті з околиць» і являє собою уривок із газети, що містить стислий виклад подій (зникнення дівчат у містечку Мукачево у травні 1851 року), завдяки чому створюється ефект достовірності зображуваного (одна з провідних рис творчості письменника).

Післямови до романів М. Дочинця слушно поділити на три групи. До першої належать роздуми наратора про долю героя, його багатий внутрішній світ, духовний потенціал. Скажімо, наратор із роману «Горянин. Води Господніх русел» у пролозі розмірковує про іншість Старого, його «не книжну», а життєву мудрість. Журналіст зачитує протагоністові цитату з твору про махатму Ганді, яку вважає суголосною історії Горянина: «...коли ти робиш щось присутнє, то спочатку тебе не помічають. Потім над тобою сміються. Потім борються з тобою. А потім ти перемагаєш...» [4, с. 310] і раптом усвідомлює, що його співрозмовник вдвляється в світ навколо себе, а тому «слухав своє. Він читав свою книгу». Наратор висновує: «І я, перебираючи в

пальцях самописку, розумів, що таку всеосяжну, таку всепроникливу книжку не напишу ніколи. Та й навіщо?» [4, с. 311]. Другу групу складають філософські сентенції самих протагоністів: «Доки ми пам'ятаємо, доки нас пам'ятають – доти живе закон Вічності» [3, с. 275]. Третю – це висловлювання героїв в інтерпретації наратора: «Ми створені для того, аби вічно прагнути Неба, бо воно відкривається нашому погляду, як усе інше. <...> Все тримається берегів любові і тече, як ріка. Вона просто тече своїм річищем. Доки ходитиме місяць у небі» [8, с. 232].

Окрім епілогів, післятекстовий комплекс романів М. Дочинця містить позначення дати й місця написання твору («Весна – літо-осінь 2010. Хуст – Мукачево – о. Кріт – с. Косино» [3, с. 275], «Квітень-грудень 2012 р. Хуст над Рікою – Мукачево – с. Косино – с. Карпати» [4, с. 311], «Травень 2011 – лютий 2012. Мукачево – Будапешт – Відень – Тоба в Єгипті – Єрусалим – с. Косино» [5, с. 329]), що виконують роль як хронотопічних маркерів, так і підкреслюють духовну близькість протагоністів письменника збігками в маршрутах подорожей.

До післятекстового комплексу роману «Вічник. Сповідь на перевалі духу» належить також «словарик» (дефініція М. Дочинця – О. І.) діалектизмів та архаїчної лексики (виконують у тексті експресивну функцію, створюючи необхідний емоційний контекст), які М. Дочинець подає, щоб полегшити сприймання специфічної мови своїх персонажів. В інших романах письменник відмовився від словників, наголосивши, що використовує в своїх творах «несправедливо забуті <...> красиві, справжні, наші слова» [7, с. 87], що не потребують перекладу, інтуїтивно актуалізуються у свідомості читача-українця (в романі «Мафтей. Книга, написана сухим пером» обмежується лише окремими примітками до маловідомої лексики).

Найпоширенішим видом використання «чужого слова» в романах М. Дочинця слід уважати власне інтертекстуальність, яка відтворюється у формі цитати, що є «вираженим, означеним “чужим словом”, їхня функціональність в інтертекстуальному тексті не обмежується відсиланням до джерела, а підсилюється семантичною та стилістичною значущістю в тексті» [11, с. 162]. Протекстами для цитування письменник обирає: 1) Святе Письмо, що акцентує на релігійності, високому призначенні протагоністів М. Дочинця («Господь із землі ліки виводить, і розумний муж не нехтує ними. Хіба не від дерева вода посолодшала, а й сила його тим самим виявилась? Це ж він бо людей обдарував знанням, щоб вони прославлялись його ділами дивними. Ними лікується й усувається біль, і хто знається на зіллях, – уміє їх змішувати. Тож діла його не мають ні кінця, ні краю, і мир від нього розповсюджується світом» [3, с. 119–120]); 2) релігійні тексти, молитви (молитва Єфрема Сирійського «Господи і Владико життя мого...» [5, с. 95–96], молитва Ісусова [3, с. 195]); 3) праці філософів та вчених (наприклад, Піфагора: «Безсмертя людини в двох благах – шукати правду і творити добро» [5, с. 191] чи Г. Сковороди: «Коли твориш, то поведься, як жінка, що зачала: “у думках чистих, у мирних бесідах, без пристрастей палких, у спокої святим і в баченні святинь”» [8, с. 221].); 4) фольклорні джерела – пісні, прислів'я, приказки, замовляння тощо, які засвідчують зв'язок протагоністів із народними традиціями («Рання пташка росу п'є, а пізня – слізки» [4, с. 281], «Хочеш зловити злодія – знайди його ворота» [6, с. 124]; «Гойя! Жінка зріє, щоб народити мужчину. / Гойя! Мужчина зріє, щоб народити мужність. / Гойя! Виноград зріє, щоб народити вино. / Гойя! Вино зріє, щоб нагадати про мужність» [4, с. 243]); 5) твори української та зарубіжної літератури (наприклад, цитування «Божественної комедії» Д. Аліг'єрі: «На півшляху свого земного світу / Я втрапив у похмурий ліс густий, / Бо стежку втратив, млою оповиту, / О, де візьму снаги розповісти / Про ліс листатий сей, суворий, дикий» [3, с. 154]); 6) історичні праці («Епістола Публія Лентула, правителя Юдеї»); 7) пісні захисників Карпатської України початку ХХ століття («Там скачуть карі коні, там свищать / гострі стріли, / Б'ють шаблями – вправо, вліво / щоб серце не боліло – дагей!» [3, с. 177]); 8) рецепти й приписи народної медицини [див.: 3, с. 42, с. 82; 8, с. 70–71 та ін.].

Яскравою формою художнього відтворення власне інтертекстуальності в романах М. Дочинця є однослівна та текстова алюзія (досліджуючи цей пласт відсилань, апелюємо до запропонованої О. Яремою класифікації за тематичним принципом [див.: 22, с. 112–113]). Розгалужена система цього художньо-стилістичного прийому складається найперше з теологічних алюзій на Біблію («Хтось не в силах був тягнути за собою цей залізний хвіст (ланцюги – О. І.), і тоді товариш ніс його за ним, як Симон хрест за Ісусом» [5, с. 150]) та релігійні реалії («Ми народжуємося з води й Духа» [6, с. 167] – натяк на таїнство хрещення), що підкреслює значення віри у формуванні світоглядних позицій, морально-етичні орієнтири як автора, так і його героїв. Світован, Овферій, Криничар та Мафтей добре знають Святе Письмо та володіють навичками його екзегези, їх повчання, настанови, поради містять численні посилання на священні тексти, що свідчить про суголосність їх життєвої філософії із основними положеннями християнської традиції (наприклад: «У хворого я вимагаю одного – віри. <...> Я надбав се в книгах і зшитках свого духовного протектора Аввакума. А головно – в Назаритянина» [6, с. 101] – алюзія на Ісуса Христа; «Вас Дух-утішитель держить за руку, а в сих, малих, тільки й того багатства, що віра на гірчичне зернеце» [6, с. 15] – одразу дві алюзії: 1) Дух-утішитель – Третя Особа Святої Трійці; 2) посилання на слова Ісуса з Євангелія від Матфея про необхідну умову для дива – мати хоча б малу віру). Варто зазначити, що не тільки головні герої М. Дочинця глибоко закорінені в християнську традицію. Мляр Жига, один із учителів Овферія, з роману «Криничар. Діярюш найбагатшої людини Мукачівської домінії», який майже все життя малював ікону Ісуса Христа, своє творче кредо висловлює так: «Мій світ не барви, а Слово» [5, с. 254] (репліка містить натяк на Другу Особу Святої Трійці Ісуса Христа). У творах письменника, окрім текстових алюзій, поширені також однослівні, які, переважно, співвіднесені з суб'єктами (Пілат, Ісус, Бог, Мойсей та ін.) та топонімами (Мертве Море, гора Сінай, Гетсиманський сад, Зойорданья тощо).

Невід'ємною частиною власне інтертекстуальних запозичень у прозі М. Дочинця є літературні алюзії. Скажімо, у романі «Криничар. Діярюш найбагатшої людини Мукачівської домінії» наявні посилання на роман «Граф Монте-Крісто» О. Дюма-батька на сюжетному (перебування протагоніста у в'язниці, знайомство з ув'язненим вельможею, навчання у нього) та образному рівнях (Овферій асоціюється з Едмоном Дантесом, його вчитель Гречин – із абатом Фаріа). Ще однією яскравою літературною алюзією в романах М. Дочинця є неодноразове апелювання до образу Дона Кіхота. Так, у романі «Світован. Штудії під небесним шатром» письменник акцентує на подібності зовнішнього вигляду та світовідчуття Андрія Ворона й героя М. Сервантеса. Наратор зауважує, що говорячи про Дона Кіхота, Світован «теплів очима і кумедно, як дитина, потирав свою білу, з синюватим полиском бороду» [8, с. 111]. Позаяк романи М. Дочинця присвячені історії духовного самовдосконалення людини, апеляція до образів непересічних особистостей, яким є граф Монте-Крісто, абат Фаріа, Дон Кіхот, цілком умотивовані.

Важливе джерело алюзій у прозі М. Дочинця – давньогрецька міфологія. Створюючи відповідний урочисто-піднесений тон оповіді, письменник посилається на загальновідомі образи, сюжети, події: «Мої сліди на піщаній обмілі злизували язики моря і несли, як таємничі послання, до Посейдона» [3, с. 246]. Найчастіше він звертається до образу мандрівника Одиссея, завдяки чому виникає паралель із Вічником та Криничаром, які багато подорожували. «Ніколи нікому не пояснюй, чому йдеш. А мені й поготів не треба пояснювати. Ми ж із тобою учні Одиссея, чи не так?» [8, с. 229], – радить Андрій Ворон своєму учневі. Вживання у текстах творів пов'язаних із давньогрецькими міфами топонімів посутньо розширює алюзивний вимір творів закарпатського автора (Еллада, Егейське море, Греція, Афіни, Рим, острів Крит, місто Ефес тощо).

У романах М. Дочинця активно використовуються також історико-суспільні алюзії для відтворення необхідних суспільних, історичних і політичних реалій, виконуючи естетичну та пізнавальну функції. Автор вводить у текст згадки про відомих

правителів (фараон Рамзес, роменський цісар Маркус Авреліус, Юліус Цісар, цар Соломон, князь Олег, Володимир Мономах, імператор Карл VI, Леопольд I, Ференц I та ін.), країни (Карпатська Україна, Угорська Русь, Волохія, підкарпатська Гуцулія, Золота Орда, Мадярщина, Трансільванія, Хорватія, Польща), наводить описи Карпат, Мукачєва, замку Паланок, Ужгород, що створює історичний контекст для зображених подій. Скажімо, протагоніст із роману «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачєвської домінії» пригадує: «І все ж мій припомний слід прикипів навечно до тої розлогої і щедрої землі. Землі Войська Запорізького» [5, с. 268]. Історико-суспільні алюзії у творчості письменника також можуть уживатися як засіб іронії: «Золото рікою текло в закрома Родіни. (Овва, я й донині не знаю, що се таке)» [3, с. 216], – зауважує Андрій Ворон.

У творах М. Дочинця власне інтертекстуальність реалізується також у формі ремінісценції на рівні мотивів, образів, окремих висловів із творчості українських та зарубіжних письменників (менш чисельні запозичення, порівняно з цитатами та алюзіями). Наприклад, у романі «Світован. Штудії під небесним шатром» Андрій Ворон, розповідаючи учневі «про зілля» та його лікувальні можливості, зауважує, що «прадавня трава, стара, як світ, як сі буки сиві, що стережуть приземну тайну... Ну от, і моя душа причастилася її кротості» (ремінісценція з поезії «Блакить мою душу обвіяла...» П. Тичини) [8, с. 56]. У романі «Вічник. Сповідь на перевалі духу», він, акцентуючи на гуманістичному спрямуванні своєї життєвої філософії, використовує художні образи з поезії «Ти знаєш, що ти – людина» В. Симоненка: «Бо як на небі сяють сонце, місяць і звізди, так на землі повинно сяяти їх відображення – людина. Твоя радість, твій сміх – се твоє послання сонцю. А воно, повір, сходить і заходить – для тебе!» [3, с. 255]. Окрім запозичень із літературних творів, у романах М. Дочинця зустрічаються ремінісценції на Біблію. Так, Андрій Ворон у своїх настановах і повчаннях використовує текст із книги пророка Мойсея «Буття» («Прислухайся до того, що нам заповідано: “В погі чола будеш їсти хліб свій”. Се не покара, се мудра вимога. Щоденний хліб треба заслужити» [3, с. 55]; «Із землі ми зіплені, в землю вертаємося, при землі маємо вікувати за життя. Скільки ти землі – стільки вона тобі» [3, с. 56]) або першого послання апостола Павла до коринтян («Все нам можна, та не все потрібно. Все нам дозволяється, та не все корисне. Добре б навчитися вибирати не те, що хочеться, а те, що потрібно» [3, с. 165]). Ремінісцентні відсилання до текстів Святого Письма створюють піднесений, урочистий тон оповіді, акцентують на релігійному світовідчутті та способі думання протагоніста.

М. Дочинець у своїй творчості неодноразово звертається до парафрази, яка, здебільшого реалізується у вигляді переказу біблійних сюжетів [6, с. 250–251], історій про відомих людей [5, с. 191–192], історичних подій, фактів, реалій [5, с. 257], літературних текстів [4, с. 113], міфологічних сюжетів [3, с. 250; 8, с. 215, с. 223]. Цей художньо-стилістичний інтертекстуальний прийом використовується для акцентуації на ерудованості його протагоністів, наштовхує читача на порівняння життєвого шляху Вічника, Горянина, Криничара, Мафтея та загальновідомих персоналій.

У прозі М. Дочинця, окрім паратекстуальності та власне інтертекстуальності, художньо реалізується метатекстуальність (присутність власного тексту в «чужому» контексті) у формі цитати та алюзії. Скажімо, в усіх романах письменника творчо переосмислюється ідея «сродної праці» Г. Сковороди, протагоністи у своїх настановах створюють її варіації (ідея служіння, ідея «трьох щоденних справ»), що свідчить про суголосність основних засад їхньої життєвої системи з поглядами українського філософа. «Дослухайся до свого серця – і відкриється, для чого тебе покликано, в чому міра твого призначення. <...> Я вчився коритися тому світу, знаходити в ньому своє місце. Я наближався до головного – до потреби служіння, до вміння вибрати своє діло, розпочати його і провадити до звершення» [3, с. 116–117], зауважує Андрій Ворон [див.: 3, с. 127–128; 3, с. 187; 5, с. 90; 6, с. 78 та ін.] Прикладом метатекстуальності на біблійні тексти є фрагмент із роману «Криничар. Діяріюш найбагатшого чоловіка Мукачєвської домінії»: протагоніст отримує від свого вчителя Гречина записані на

папері «останні уроки», які за формою викладу й тематично перегукуються з десятьма заповідями із П'ятикнижжя Мойсея: «1. Богові молись. 2. Батьків люби. <...> 39. Не лихослов. 40. Суди по правді. 41. Олжі ні в чому не припускайся. <...> 49. Чужого не пожадай...» [5, с. 262; див. також: 3, с. 168]. Апеляцією до релігійних текстів та філософських праць визначається напрямок формування духовних орієнтирів героїв.

Висновки. Романи «Вічник. Сповідь на перевалі духу», «Світован. Штудії під небесним шатром», «Горянин. Води Господніх русел», «Криничар. Діаріюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії», «Мафтей. Книга, написана сухим пером» сучасного українського письменника М. Дочинця характеризуються множинністю та розгалуженістю інтертекстуальних конструкцій, завдяки чому виникає потужний міжтекстовий діалог, який спрямований на активну роботу реципієнта-інтелектуала, компетентного інтерпретатора, співтворця. Письменник найчастіше використовує теологічні, міфологічні, літературні, фольклорні, історичні прототексти, апелює до праць відомих філософів та мислителів минулого, які впливають на тематологічний, сюжетний, образотворчий рівні його прози. З огляду на репрезентовану в романах письменника художню концепцію непересічної особистості з екзистенційним мисленням, автор найчастіше залучає цитати з Біблії та вислови відомих мислителів, зокрема, Г. Сковороди, що 1) засвідчує домінування української філософської та християнської традиції у формуванні життєвих позицій, морально-етичних принципів; 2) скеровує процес самовдосконалення протагоністів письменника.

Поліфонізм першоджерел засвідчує здатність М. Дочинця створювати міжкультурний та міжпохальний полілог, підкреслює ерудованість, інтелектуальний рівень, усебічну розвиненість, самобутнє світовідчуття та особливий спосіб художнього мислення прозаїка. Ураховуючи художньо-естетичні орієнтири письменника, вміння творчо переосмислювати і вдало використовувати у художніх творах запозичення з інших текстів, вважаємо інтертекстуальність яскравою рисою його ідіостилу.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у вивченні романів М. Дочинця в інтермедіальному ключі.

INTERTEXTUAL PARADIGM IN THE NOVELS BY MYROSLAV DOCHYNETS

O. Ishchenko

Postgraduate student of Ukrainian Language and Literature Department

ORCID ID 0000-0001-9274-8566

Sumy State A. S. Makarenko Pedagogical University

87, Romenska St., Sumy, 40002, Ukraine

HeleneIshchenko@ua.fm

The article is devoted to the study of artistic features of intertextuality in novels «Centenarian. Confession on the Pass of the Spirit», «Svitovan. Studies under the Celestial Dome», «Highlander. Waters of our Lord's Riverbeds», «The Digger of Wells. The Diary of the Richest Man of the Mukachevo Dominion», «Maftai. The Book is Written with a Dry Pen» by the modern Ukrainian writer M. Dochynets. The main intertextual elements (paratextuality, actual intertextuality, metatextuality) and the forms of their realization (citations, allusions, reminiscences, paraphrases, etc.) in the works of the prose writer are investigated. It was found that M. Dochynets in his novels most often uses theological (Bible, religious texts), mythological (ancient Greek myths), literary (Ukrainian and Foreign), folklore sources (songs, spells, proverbs), appealing to the works of famous philosophers and thinkers of the past (Gregory Skovoroda, Socrates, Pythagoras). As an example of numerous artistic facts, the influence of intertextual elements and the forms of their

implementation on the topic, storyline, imaginative level of the novels of the writer has been proved.

The intertextuality in novels «Centenarian. Confession on the Pass of the Spirit», «Svitovan. Studies under the Celestial Dome», «Highlander. Waters of our Lord's Riverbeds», «The Digger of Wells. The Diary of the Richest Man of the Mukachevo Dominion», «Maftei. The Book is Written with a Dry Pen» by M. Dochynets as a main feature of author's idiosyncrasy is analyzed.

Keywords: *problematics, novel, intertextuality, paratextuality, metatextuality, intertextuality's forms.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика / Р. Барт; пер. с фр. – М., 1989. – 615 с.
2. Біловус Л. І. Теорія інтертекстуальності: становлення понять, тлумачення термінів, систематика / Л. І. Біловус. – Тернопіль : Видавець Стародубець, 2003. – 36 с.
3. Дочинець М. І. Вічник. Сповідь на перевалі духу. Роман / М. І. Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2013. – 280 с.
4. Дочинець М. І. Горянин. Води Господніх русел. Роман / М. І. Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2013. – 312 с.
5. Дочинець М. І. Криничар. Діярюш найбагатшого чоловіка Мукачівської домінії. Роман / М. І. Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2016. – 332 с.
6. Дочинець М. І. Мафтей. Книга, написана сухим пером. Роман / М. І. Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2016. – 352 с.
7. Дочинець М. І. Світильник слова. Книга життя. Життя книги / М. І. Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2013. – 210 с.
8. Дочинець М. І. Світован. Штудії під небесним шатром. Роман / М. І. Дочинець. – Мукачево : Карпатська вежа, 2014. – 232 с.
9. Еко У. Роль читача. Дослідження з семіотики текстів / У. Еко / Пер. З англ. Маряни Гірняк. – Львів : Літопис, 2004. – 384 с.
10. Кристева Ю. Бахтин, слово, діалог, роман [Електронний ресурс] / Ю. Кристева. – Режим доступу : <http://www.philology.ru/literature1/kristeva-00.htm>
11. Левицька О. С. Інтертекстуальний дискурс роману Джона Фаулза «Жінка французького лейтенанта» / О. С. Левицька // Питання літературознавства. – 2009. – Вип. 77. – С. 160–167.
12. Литовченко Н. А. Поетика назви вікторіанського роману [Електронний ресурс] / Н. А. Литовченко. – Режим доступу : https://www.revolution.allbest.ru/literature/00576461_0.html
13. Лукаш Г. Текстова стратегія інтертекстуальності поезій збірки В. Стуса «Палімпсести» у семіотичному аспекті / Г. Лукаш // Актуальні проблеми української літератури і фольклору. – 2014. – Вип. 21–22. – С. 200–211.
14. Просалова В. Інтертекстуальність художнього тексту: текстотвірний і рецептивний аспекти: [монографія] / В. Просалова, О. Бердник. – Донецьк : Норд-Прес, 2010. – 152 с.
15. Скорина Л. «На своєму березі...»: необов'язкові міркування про книгу Мирослава Дочинця «Горянин» [Електронний ресурс] / Л. Скорина. – Режим доступу : <http://www.bukvoid.com.ua/reviews/books/2013/04/04/083207.html>.
16. Слово Знак Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст.: [за ред. М. Зубрицької]. – Львів: Видавництво «Літопис», 1996. – 633 с.
17. Сокол М. О. Поняття паратексту та паратекстуальності в системі сучасного літературознавства / М. О. Сокол // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – 2011. – № 60. – С. 218–221.
18. Статкевич Л. П. Форми реалізації інтертекстуальності в тексті художнього твору / Л. П. Статкевич // Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна Вісник

- Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна / Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Харків: Видавництво ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 1964. – № 936: Серія: Філологія. Вип.61. – 2011. – С. 285–288.
19. Черкашина Т. Ю. Наративні особливості художньо-біографічної прози: автор і читач: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.01.06 «Теорія літератури» / Т. Ю. Черкашина. – Тернопіль, 2007. – 20 с.
 20. Шистовська А. А. Поняття інтертекстуальності та підходи до нього / А. А. Шистовська // Записки з романо-германської філології. – 2017. – Вип. 2. – С. 132–139.
 21. Ямпольский М. Б. Память Тиресия: Интертекстуальность и кинематограф / Михаил Ямпольский. – М. : РИК «Культура», 1993. – 464 с.
 22. Ярема О. Б. Типологія і функції алюзій / О. Б. Ярема // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія. – 2014. – Вип. 12. – С. 111–113.
 23. Genette G. *Palimpsests: literature in the second degree* / Transl. Newman Ch., Doubinsky C. – Lincoln NE, London: University of Nebraska Press, 1997. – 490 p.

REFERENCES

1. Bart R. *Selected Works: Semiotics. Poetics* Moscow, 1989. 615 p.
2. Bilovus L. I. *Intertextual theory: become understandable, terminology, systematics*. Ternopil': Starodubets', 2003. 36 p.
3. Dochynets' M. I. *Centenarian. Confession on the pass of the spirit*. Mukachevo: Karpats'ka vezha, 2013. 280 p.
4. Dochynets' M. I. *Highlander: Waters of Our Lord's Riverbeds*. Mukachevo: Karpats'ka vezha, 2013. 312 p.
5. Dochynets' M. I. *The Digger of wells. The Diary of the richest man of the Mukachevo Dominion*. Mukachevo, Ukraine: Karpats'ka vezha, 2016. 332 p.
6. Dochynets' M. I. *Maftai. The Book is written with a dry pen*. Mukachevo: Karpats'ka vezha, 2016. 352 p.
7. Dochynets' M. I. *Illuminator of the word*. Mukachevo: Karpats'ka vezha, 2013. 210 p.
8. Dochynets' M. I. *Studies under the celestial dome: A novel-Collier*. Mukachevo: Karpats'ka vezha, 2014. 232 p.
9. Eco U. *The role of the reader. Research on semiotics of texts*. L'viv: Litipys, 2004. 384 p.
10. Cristeva U. U. *Bachtin, word, dialogue, novel*. Retrieved from <http://www.philology.ru/literature1/kristeva-00.htm>.
11. Levyts'ka H. Intertextual discourse in novel *The French Lieutenant's Woman* by John Fowles. *Questions of literary criticism*, 2009. No 77. pp. 160–167.
12. Lytovchenko N. A. *The poetics of the title of the Victorian novel*. Retrieved from https://www.revolution.allbest.ru/literature/00576461_0.html.
13. Lucach H. Text strategy of intertextuality of poetry collection «Palimpsesty» by V. Stus in semiotical aspect. *Actual problems of Ukrainian literature and folklore*, 2014. No. 21–22. pp. 200–211.
14. Prosalova V. *Intertextuality of artistic text: textural and receptive aspects*. Donetsk: Nord-Press, 2010. 152 p.
15. Scoryna L. «On the shore ...»: optional considerations about the book by Myroslav Dochynets' «Highlander». Retrieved from <http://www.bukvoid.com.ua/reviews/books/2013/04/04/083207.html>.
16. *The word. The Sign. The Discourse: Anthology of literary and critical criticism of the XX century*. L'viv: «Litopys», 1996. 633 p.
17. Socol M. O. The concept of partexte and paratextuality in the system of modern literary criticism. *Bulletin of Zhytomyr State University named after Ivan Franko*, 2011. No. 60. pp. 218–221.

18. Statkevych L. P. Forms of the implementation of intertextuality in the text of a work of art. *Bulletin of Kharkiv National University named after V.N.Karazin*, 2011. No. 61. pp. 285–288.
19. Cherkashyna T. U. *Narrative features of artistic and biographical prose*. Ternopil', 2007. 20 p.
20. Shystovs'ka A. A. Concept of intertextuality and approaches to it. *Notes from the Romance-Germanic Philology*, 2017. No. 2. pp. 132-139.
21. Yampols'ky M. B. *The Memory of Theressi: Intertextuality and cinema*. Moscow: «Culture», 1993. 464 p.
22. Yarema O. B. Typology and functions of allusion. *Scientific Bulletin of the International Humanitarian University*, 2014. No. 12. pp. 111–113.
23. Genette G. *Palimpsests: literature in the second*. Lincoln NE, London: University of Nebraska Press, 1997. 490 p.